

Andrzej STROYNOWSKI

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie

Adam Poniński w obradach delegacji sejm 1773–1775

W powszechnym odczuciu Adam Poniński jest najbardziej odrażającą postacią w życiu politycznym czasów stanisławowskich. Opinia o nim – jako o zachłannym jurgieltniku i wiernym wykonawcy zaleceń rosyjskiego ambasadora Otto Magnusa Stackelberga na sejmie rozbiorowym – jest niewątpliwie uzasadniona¹. Był on też bardzo zręcznym politykiem, szczególnie skutecznym w zaciągach o osobiste korzyści i zaszczyty. Był też bardzo sprawnym marszałkiem sejm rozbiorowy, chociaż pewne problemy miał na jego początku, gdy chwilowo nie mógł sobie poradzić z opozycją Tadeusza Rejtana. To pod jego łaską sejm rozbiorowy dokonał rozległej reformy ustroju, porównywanej do rangi współczesnych konstytucji². Z drugiej jednak strony sejm ten przeszedł do historii zatwierdzeniem rozbiorów i grabieżą mienia pod postacią reformy emfiteu-

¹ Z. Zielińska, *Poniński Adam*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, [dalej: *PSB*], Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1982, t. XXVII, s. 504–511; D. Dukwicz, *Rosja wobec sejm rozbiorowy warszawski (1772–1775)*, Warszawa 2015, s. 60, 293; eadem, *Sekretne wydatki rosyjskiej ambasady w Warszawie w latach 1772–1790*, [w:] *Gospodarka, społeczeństwo, kultura w dziejach nowożytnych*, red. A. Karpiński, E. Opaliński, T. Wiślicz, Warszawa 2010, s. 449–465.

² L. Wegner, *Tadeusz Rejtan na sejmie warszawskim z roku 1773*, Warszawa 1873; J. Szujski, *Tadeusz Rejtan na sejmie 1773 r.*, Warszawa 1925; W. Konopczyński, *Rejtan, Korsak i Bohuszewicz na sejmie 1773 r.*, Wilno 1935; S. Hubert, *Rozbiory i odrodzenie Rzeczypospolitej*, Lwów 1937, s. 62; R. Chojecki, *Patriotyczna opozycja na sejmie 1773 r. Uwagi na marginesie działalności w sejmie i w delegacji 19 IV – 28 IX*, „Kwartalnik Historyczny” 1972, R. LXXIX, nr 3, s. 545–561; J. Michalski, *Rejtan i dylematy Polaków w dobie pierwszego rozbioru*, [w:] idem, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. I, Warszawa 2007, s. 160–201; idem, *Rejtan Tadeusz*, [w:] *PSB*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1989, t. XXXI, s. 231–237; M. Kallas, *Tryb zmiany aktów konstytucyjnych w Polsce doby porozbiorowej*, „Prawo Kanoniczne” 2006, 49, nr 3–4, s. 246–247.

tycznej³. Zagadnienia te nie wymagają dalszych badań, głównie z braku nowych materiałów mogących przynieść zmianę ustaleń⁴. Mniej znane jest jego zaangażowanie w prace delegacji⁵, powołanej dla sprawnego przeprowadzenia ratyfikacji traktatów rozbiorowych⁶. Dla ukazania działalności Ponińskiego w pracach delegacji konieczne jest sięgnięcie do jej materiałów źródłowych⁷. Pominąć zaś można jego działalność jako marszałka sejmu⁸, podobnie jak i zakulisowe działania, ukazywane w szeregu prac⁹.

³ A. Stroynowski, *Emfiteutyczna reforma królewskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1981, z. 2, s. 83–99.

⁴ Idem, *Adam Poniński – marszałek sejmu 1773–1775*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 2016, t. XV, pod red. A. Stroynowskiego, s. 133–154. Por. W. Konopczyński, *Geneza i ustanowienie Rady Nieustającej*, Kraków 1917; M. Drozdowski, *Przyjęcie traktatów rozbiorowych przez delegację i sejm polski w 1775 r.*, *Roczniki Historyczne* 1975, z. 41, s. 81–122; idem, *Geneza polsko-pruskiego traktatu rozbiorowego 1773. Negocjacje w delegacji i na sejmie 3–28 IX 1773*, „Studia Historica Slavico-Germanica” 1975, t. IV, s. 57–71; K. Bartkiewicz, *Pierwszy i drugi rozbiór Polski w opiniach parlamentarzystów doby stanisławowskiej*, [w:] *Oświeceni wobec rozbiorów Polski*, pod red. J. Grobisa, Łódź 1998, s. 87–99.

⁵ „Ostatecznie w skład delegacji weszło 62 posłów, 35 senatorów i członków ministerium oraz marszałkowie Poniński i Radziwiłł. [...] Kworum ustalono bardzo niskie – 30 osób, co oznaczało, że większość uprawniona do podejmowania decyzji wynosiła zaledwie 16 głosów”. W drugim zagajeniu jej skład powiększono do 105 członków, D. Dukwicz, *Rosja wobec sejmów...*, s. 192–193. Por. R. Chojecki, op. cit., s. 552–553; E. Rostworowski, *Ostatni król Rzeczypospolitej*, Warszawa 1966, s. 75–80; R. Łaszewski, *Delegacja jako instrument ratyfikacji I i II rozbioru Polski*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1971, t. XXIII, z. 2, s. 87–102.

⁶ Koncepcje rosyjskiej polityki w tym zakresie przedstawia najpełniej Dorota Dukwicz, *Rosja wobec sejmów...*, s. 190–194.

⁷ *Volumina Legum. Przedruk Zbioru Praw staraniem XX Pijarów*, Petersburg 1860 [dalej: *Vol. Leg.*], t. VIII; *Protokół albo opisanie zaszytych czynności na Delegacji od Stanów Rzeczypospolitej na Sejmie Extraordynaryjnym Warszawskim do zawarcia traktatów z dworami Wiedeńskim, Petersburskim i Berlińskim dnia 19 Maja roku 1773 wyznaczanej, a dnia 19 Marca roku 1775 zakończonej oraz cokolwiek mówiono, lub czytano było, w właściwych każdego z JJ.OO Delegatów wyrazach wiernie spisany pod prezydencją J.W. Xiędza Antoniego Ostrowskiego Biskupa Kujawskiego i Pomorskiego porządkiem wszystkich sessji ręką jego podpisany*, wyd. A. Gurowski, Warszawa 1775 (drukarnia nadworna) [dalej: *Protokół*], Zagajenia [dalej: zag.] I–VII.

⁸ Kolejne reasumpcje sejmu (19 IV – 18 V 1773) miały miejsce: od 15 IX – 29 IX 1773, od 22–27 I 1774, od 6–16 V 1774, od 1–3 X 1774, od 15–17 XII 1774, od 28 II – 3 III 1775 i od 20 III – 11 IV 1775, *Diariusz Sejmu Extraordynaryjnego w Warszawie dnia 19 Kwietnia Roku 1773^{go} zaczętego*, Biblioteka Narodowa Czartoryskich w Krakowie, Rkps 825 [dalej: *Diariusz 1773*]; A. Stroynowski, *Adam Poniński...*, s. 133–154. Por. J. Michalski, *Sejm polski w czasach panowania Stanisława Augusta*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, red. J. Michalskiego, t. I, Warszawa 1984, s. 350–419; Z. Zielińska, *Sejmy polskie z lat 1764–1786*, [w:] *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii*, red. J. Bardach, W. Sudnik, Warszawa 1995, s. 107–116.

⁹ Ostatnio Dorota Dukwicz, *Rosja wobec sejmów...*, s. 197–246. Por. J. Braciszewicz, *Stanisław August Poniatowski na pierwszym sejmie rozbiorowym 1773–1775*, Warszawa 1984; R. Chojecki, op. cit., s. 545–561; D. Dukwicz, *Ambasador Otto Magnus von Stackelberg wobec króla*

Zasadnicze rozważania należy poprzedzić krótkim przypomnieniem okoliczności wyłonienia delegacji sejmowej 1773–1775. Jak wiadomo, powstała ona na sejmie, zwołanym jako „wolny” na 19 IV 1773 r. Jednak już 16 IV 1773 r. doszło do zawiązania konfederacji sejmowej, co sejmującym ogłosił poseł krakowski Stanisław Łętowski dopiero w momencie otwarcia sejmu (19 IV), by zapewnić pozory legalności tego aktu i otworzyć drogę do przejścia laski marszałkowskiej przez Adama Ponińskiego, jako marszałka konfederacji (marszałkiem konfederacji litewskiej został Michał Hieronim Radziwiłł), do której już przystąpiło 76 posłów¹⁰. Wobec działań opozycji uznanie istnienia konfederacji przeciągało się aż do przystąpienia do niej króla (22 IV) i biskupów (24 IV)¹¹. Kolejnym krokiem w przełamywaniu opozycji patriotycznej stało się narzucenie sejmującym zgody na przedłużenie obrad sejmu i trwanie konfederacji aż do uregulowania spraw zewnętrznych i wewnętrznych. Na podjęcie przez sejmujących takiej decyzji (30 IV 1773) wpłynęły zgodne deklaracje 3 dworów, którym towarzyszyła groźba wejścia do Polski 25 000 Prusaków, przekazana przez króla Stanisława Augusta¹².

Zapewnienie ciągłości obrad sejmu nie rozwiązywało podstawowego problemu Otto Magnusa Stackelberga i pozostałych ambasadorów, jakim było istnienie opozycji sejmowej mogącej utrudniać przeprowadzenie traktatów z zaborcami. Stąd Stackelberg sięgnął do wypróbowanego w 1767/1768 r. przez Nikołaja Repnina rozwiązania w postaci delegacji sejmowej. Jej wyłonienie pozwolić miało na dobór najbardziej uległego grona posłów i senatorów, chociaż i tak nie udało się całkowicie wyeliminować opozycji¹³. Przeworsowanie decyzji o limicie obrad sejmu i wyłonieniu delegacji dokonało się na pamiętnej sesji XVI, która rozpoczęła się popołudniem 13 kwietnia, kończąc się dopiero rankiem dnia następnego¹⁴. Zgodę sejmujących wymusiła presja trzech ambasadorów, którzy oświadczyli

---

Stanisława Augusta w przededniu sejmu rozbiorowego 1773–1775, [w:] *W dwusetną rocznicę śmierci Stanisława Augusta*, „Wiek Oświecenia” 1999, nr 15, s. 95–109; eadem, *Restricted Sovereignty of the Sejm. The Plenipotentiary Delegation and Ratification of the First Partition Treaty*, [w:] *Podział władzy i parlamentaryzm w przeszłości i współcześnie. Prawo, doktryna, praktyka*, red. W. Uruszczak, K. Baran, A. Karabowicz, Warszawa 2007, s. 454–467.

¹⁰ *Diariusz 1773*, s. 125–132; *Protokół*, zag. I, s. 1; R. Chojecki, op. cit., s. 548–549; W. Konopczyński, *Chronologia sejmów polskich 1493–1793*, Kraków 1948, s. 167; Z. Zielińska, *Poniński Adam*, s. 505; K. Lesińska, *Radziwiłł Michał Hieronim*, [w:] *PSB*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987, t. XXX, s. 306–309; A. Stroynowski, *Adam Poniński...*, s. 136–138; D. Dukwicz, *Rosja wobec sejmu...*, s. 181–183.

¹¹ Sesja II dnia 20 IV 1773, sesja III dnia 24 IV 1773, *Diariusz 1773*, s. 139–172; R. Chojecki, op. cit., s. 550; J. Michalski, *Stanisław August Poniatowski*, [w:] *PSB*, Warszawa – Kraków 2002, t. XLI, s. 620. Por. K. Zienkowska, *Stanisław August Poniatowski*, Wrocław 1998, s. 223–228.

¹² Sesja V dnia 27 IV 1773, sesja VI dnia 28 IV 1773, sesja VII dnia 29 IV 1773, sesja VIII dnia 30 IV 1773, *Diariusz 1773*, s. 183–194, 197, 207–221, 225–228; A. Stroynowski, *Adam Poniński...*, s. 138–139.

¹³ D. Dukwicz, *Rosja wobec sejmu...*, s. 185–186.

¹⁴ Na szczęście tylko w przypisach, błędną datę 13 maja podaje Dorota Dukwicz, ibidem, s. 189. Por. R. Chojecki, op. cit., s. 559–561.

gotowość wprowadzenia wojsk w przypadku odrzucenia projektu limity sejmu¹⁵. Na wyrażenie jej wpłynęła również „rozmowa przy tronie”, w czasie której Poniński zobowiązał się popierać królewskie kandydatury do składu delegacji sejmowej. W ostatecznym głosowaniu, rozpoczętym o pierwszej w nocy, projekt wyłonienia delegacji przeszedł większością zaledwie 6 głosów, w tym tylko jednego w izbie poselskiej, gdzie swój głos oddał również Poniński, łamiąc tym dotychczasowy zwyczaj, a później i swoje zobowiązanie wobec króla o popieraniu kandydatów dworu¹⁶.

Sam akt limity sejmu do 15 IX 1773 r. i plenipotencji dla delegacji podpisał dopiero miesiąc później¹⁷. Delegacja została wyposażona w bardzo szerokie prerogatywy do prowadzenia negocjacji z ministrami pełnomocnymi trzech mocarstw w sprawach granicznych i ustrojowych, których wyniki sejm zobowiązał się ratyfikować. Przewidując długotrwałe prace delegacji, dopuszczono możliwość okresowych nieobecności delegatów (za pozwoleniem królewskim). Jednocześnie ustalając wymagane quorum na 30 członków, wprowadzono szczegółowe określenie jego składu: 3 biskupów, 5 senatorów świeckich, 2 ministrów, 20 posłów. Tak szczegółowe określenie quorum miało okazać się kłopotliwe, ponieważ nie zawsze można było zgromadzić wymaganą prawem liczbę reprezentantów z danej kategorii delegatów¹⁸. O ile przebywanie na miejscu $\frac{1}{3}$ posłów i ministrów nie stwarzało poważniejszych problemów, o tyle trudno było zapewnić stałą obecność aż 3 spośród 5 nominowanych do delegacji biskupów (Antoni Ostrowski, Andrzej Młodziejowski, Ignacy Massalski, Feliks Turski i Antoni Okęcki)¹⁹. Przewodniczenie obradom delegacji przypadło biskupowi Antoniemu Ostrowskiemu, którego mogli zastępować pozostali biskupi. Natomiast Adam Poniński i Michał Hieronim Radziwiłł znaleźli się w składzie delegacji jako marszałkowie konfederacji generalnej koronnej i litewskiej, bez prawa przewodniczenia posiedzeniom delegacji sejmowej²⁰.

¹⁵ O skuteczności tego argumentu J. Topolski, *Dzieje Wielkopolski*, t. I, Poznań 1969, s. 876.

¹⁶ Sesja XVI popołudniowa dnia 13/14 V 1773, *Diariusz 1773*, s. 365–378; R. Chojecki, op. cit., s. 551–552 (powołuje się jednak na strony diariusza z poprzedniej sesji sejmowej). Por. W. Konopczyński, *Geneza...*, s. 208; R. Łaszewski, op. cit., s. 93; Z. Zielińska, *Poniński Adam*, s. 506; P. Ugniewski, *Media i dyplomacja. „Gazette de France” o sejmie rozbiorowym 1773–1775*, Warszawa 2006, s. 67–71.

¹⁷ *Akt limity*, [w:] *Vol. Leg.*, t. VIII, s. 5–9; *Protokół*, zag. I, s. 1–5. Por. R. Łaszewski, op. cit., s. 87–102.

¹⁸ Problem ten okazał się tak poważny, że Poniński już na piątej sesji chciał uzyskać możliwość przymusowego ściągania delegatów na obrady, sesja V dnia 8 VI 1773, *Protokół*, zag. I, s. 30. Sprawy quorum nie mogła natomiast wykorzystać opozycja patriotyczna, jako grupująca głównie posłów, R. Chojecki, op. cit., s. 548.

¹⁹ *Akt limity i Delegati ex Senatu et Ministerio*, [w:] *Vol. Leg.*, t. VIII, s. 5–7.

²⁰ Dlatego Poniński próbował zdobyć dla siebie nieznaną dotychczas funkcję „oratora”, ale ostatecznie zadowolił się prawem do odkupienia bardziej dochodowego urzędu podskarbiego wielkiego koronnego, W. Konopczyński, *Geneza...*, s. 222.

Pomimo braku prezesury Poniński cały czas wykorzystywał swoje uprawnienia marszałka konfederacji, kreując się na reprezentanta stanu szlacheckiego i przejmując również funkcje sędownicze poprzez odroczenie powołania trybunałów aż do 1774 r. Wpływał też na prace delegacji dzięki stałemu poparciu około 40 jej członków, jak też swoim związkom ze Stackelbergiem²¹. Potrafił posuwać się do przemocy wobec swoich oponentów, jak Antoniego Światopełk Czetwertyńskiego, którego wraz z kompanami napadł 8 sierpnia 1774 r.²² Są to fakty powszechnie znane i niecelowe jest szersze ich opisywanie.

Tu zaś głównym przedmiotem zainteresowania pozostaje udział Adama Ponińskiego w obradach delegacji, który przedstawić można tylko w oparciu o protokoły z jej posiedzeń, na których występował ponad 250 razy²³. Pełna ich analiza nie jest możliwa w ramach artykułu i w tej sytuacji może to być tylko charakterystyka jego wystąpień, (z pominięciem zakulisowych rozmów), związanych ze zmieniającymi się kierunkami dyskusji w kolejnych okresach obrad delegacji, określanych przez limity sejmu. To zmusza do przyjęcia chronologicznego układu poruszanej tematyki.

Dla Ponińskiego najbardziej gorącym, związanym z koniecznością przeforsowania traktatów cesyjnych, był okres pierwszej limity sejmu (2 VI – 18 IX 1773) z 50 sesjami delegacji. Spróbował też, wbrew wcześniejszym ustaleniom, sięgnąć po możliwość formalnego wpływania na przebieg prac delegacji. Pretekstem do tego miało być przyznanie mu prawa do używania laski marszałka (konfederacji i sejmu), przeciw czemu zaprotestowali zasiadający w niej senatorzy, łącznie z biskupem Antonim Ostrowskim, broniącym swojej pozycji prezesa delegacji²⁴. Zgodne veto senatorów przekreśliło ambicje Ponińskiego, który dopiero w czasie szóstego zagajenia delegacji (23 XI 1774) zyskał prawo formułowania pytań, stawianych pod głosowanie, które wcześniej przysługiwało jej prezesowi²⁵. Zawsze jednak akcentował swoją funkcję marszałka konfederacji, uznając się za reprezentanta stanu szlacheckiego. Wkrótce też zdominował prezesa biskupa Ostrowskiego, który już 4 VI 1773 zapewniał, że będzie przestrze-

²¹ Z. Zielińska, *Poniński Adam*, s. 507–508.

²² J. Łojek, *Polska inspiracja prasowa w Holandii i Niemczech w czasach Stanisława Augusta*, Warszawa 1969, s. 102.

²³ Znacznie niżej jego aktywność, określoną orientacyjnie na 80 wystąpień, podaje R. Chojecki, op. cit., s. 560.

²⁴ Następnego dnia nawet dziękował senatorom za możliwość utrzymania swoich prerogatyw marszałka sejmu, Sesja I dnia 2 VI 1773, sesja II dnia 3 VI 1773, *Protokół*, zag. I, s. 14, 15.

²⁵ Z czasem jednak nastąpiło wyraźne obniżenie pozycji prezesa delegacji, o czym świadczyło częste odwoływanie się biskupa Ostrowskiego do opinii Ponińskiego i prośby o wskazanie najpilniejszego tematu obrad delegacji. Już wcześniej zresztą Poniński pozwalał sobie na strofowanie prezesa delegacji za opóźnianie głosowań nad złożonymi projektami, bo „[...] stąd właśnie, wynikają wszystkie w czynnościach naszych trudności, że każdy czeka; aż ktoś poda myśli swoje”, sesja V dnia 26 XI 1774, *Protokół*, zag. VI, s. 21; sesja XX dnia 10 III 1774, *Protokół*, zag. III, s. 106.

gał porządku obrad i każdemu da możliwość pełnego wypowiedzenia się oraz że czuje się tylko jednym z delegatów i nie chce nikomu narzucać swojego zdania²⁶. Poniński zaś sprawnie wykorzystywał swoje uprawnienia marszałka konfederacji do wszystkich nominacji, od sekretarzy delegacji poczynając. On też w imieniu całej delegacji (i sejmu) apelował do austriackiego ambasadora Karla Revitzkiego, by nie obrażał się na brak odpowiedzi na propozycję traktatu, jak też prosił go o przywrócenie opłat za dostarczane furaże²⁷.

W tym okresie Poniński musiał często ścierać się z przeciwnikami. Szczególnie ostro wystąpił przeciw posłowi dobrzyńskiemu Piotrowi Sumińskiemu, który w pracach delegacji chciał ściśle opierać się na udzielonej im przez sejm instrukcji. Marszałek zaś żądał swobodnego jej traktowania, zwłaszcza negocjując potrzebę i możliwość stałego trzymania jej na stole obrad²⁸. W dalszej części wypowiedzi zganił Sumińskiego za narzekanie na problemy z płatnościami za furaże wojskom zaborczym zamiast podania propozycji ich rozwiązania²⁹. Przy okazji w rozwiązanie tak trudnej sprawy spróbował wplątać króla, proponując przekazanie mu prawa nominowania członków komisji prowiantowych, co argumentował obawą przed powołaniem ich przez dowódców okupacyjnych wojsk³⁰.

Głównie jednak Poniński musiał skupić się na forsowaniu tempa negocjacji cesyjnych z Austrią, które miały poprzedzić rokowania z Rosją i Prusami³¹. Jednocześnie odpyeł zarzuty posła łęczyckiego Franciszka Jerzmanowskiego o brak rzeczywistych rokowań, zamiast których miano przyjmować wszystkie żądania austriackie. Poniński jednak uchylił się od konfrontacji, proponując

²⁶ Sesja III dnia 4 VI 1773, sesja IV dnia 5 VI 1773, *Protokół*, zag. I, s. 19–20.

²⁷ Sesja I dnia 2 VI 1773, sesja II dnia 3 VI 1773, *Protokół*, zag. I, s. 11–13, 15. Apel do Revitzkiego jest właściwie niezrozumiały, bo w tym czasie on jeszcze oczekiwał na przysłanie z Wiednia projektu traktatu. W tej sytuacji może to tylko świadczyć o wyjątkowej obłudzie Ponińskiego, W. Konopczyński, *Geneza...*, s. 211; idem, *Pierwszy rozbiór*, Kraków 2010, s. 195–200; D. Dukwicz, *Rosja wobec sejmu...*, s. 194. To oczekiwanie na instrukcje dworów cesarskich dostrzegali nawet zwykły obserwator życia politycznego, jakim był Jędrzej Kitowicz, *Korespondencja i gazetki pisane Jędrzeja Kitowicza z lat 1771–1776*, oprac. T. Ciesielski, S. Górzyski, F. Wolański, Warszawa – Bellerive-sur-Allier 2017, s. 146.

²⁸ Sesja V dnia 8 VI 1773, *Protokół*, zag. I, s. 27–28. Było to sprzeczne z wcześniejszymi ustaleniami, W. Konopczyński, *Geneza...*, s. 209; R. Łaszewski, op. cit., s. 92–93.

²⁹ Ten odpowiedział: „Nie jestem tak ciemny, abym nie umiał podać różnych sposobów”, Sesja VI dnia 11 VI 1773, *Protokół*, zag. I, s. 3. Por. J. Dumanowski, *Sumiński Piotr Alkantary*, [w:] *PSB*, Kraków – Warszawa 2007–2008, t. XLV, s. 603–607.

³⁰ Sesja VII dnia 12 VI 1773, *Protokół*, zag. I, s. 41. Na tejże sesji ogłoszono limitę obrad delegacji do 3 VII pod pozorem kontraktów świętojańskich, gdy faktycznie oczekiwano na przesłanie do Revitzkiego projektu traktatu, W. Konopczyński, *Geneza...*, s. 211; D. Dukwicz, *Rosja wobec sejmu...*, s. 194.

³¹ M. Drozdowski, *Przyjęcie traktatów...*, s. 93. Równocześnie pojawiały się też jego informacje o rozmowach z pruskim generałem Danielem Friedrichem von Lossow w sprawie zgody na powołanie komisarzy cywilnych, Sesja IX dnia 5 VII 1773, *Protokół*, zag. I, s. 45.

odłożenie tej kwestii do czasu przedstawienia odpowiedzi przez Revitzkiego³². Następnie aż trzy razy zabierał głos w sprawie ustalenia właściwej taktyki prowadzenia rokowań w sprawie furaży, argumentując: „dała nam Rzeczpospolita moc traktowania, a nie protestowania się”, i proponując przyznanie kanclerzowi biskupowi Młodziejowskiemu prawo samodzielnie sporządzenia i podania not, bez konieczności przedstawiania ich delegatom³³. Nie zgodził się jednak z wnioskiem posła zakroczymskiego Krzysztofa Frankowskiego o utajnienie ich treści przed członkami delegacji³⁴. Natomiast zgodził się z propozycją biskupa Turckiego w sprawie konieczności ustalenia stanowiska delegacji przed przystąpieniem do rokowań, chociaż zastrzegł: „[...] tylko żebyśmy nie przystępowali *ad turnum*, który decyzją oznacza; bo gdybyśmy co przezeń udecydowali, nie byłoby już sposobu żadnego odmienić zdanie w przytomności cudzoziemskiego Ministra”³⁵. Podobnie sprzeciwił się propozycji posła Jerzmanowskiego podjęcia jednoczesnych rozmów z trzema ambasadorami, by zmusić ich do wzajemnego gwarantowania porozumień z Rzeczypospolitą. Dla zdobycia poklasku delegacji przedstawił przybyłemu na jej posiedzenie Revitzkiemu skargę mieszkańców województwa sandomierskiego, którzy, nie mając już zboża, nadal są zmuszani do jego dostarczania³⁶. Ostatecznie jednak poparł wezwanie biskupa Ostrowskiego do szybkiego kończenia rokowań z Austrią argumentem „Im dłuższą czynimy w tej mierze zwłokę, tym coraz więcej naród cierpieć musi”³⁷. W kolejnych wystąpieniach przekonywał zebranych do zaniechania prób podejmowania dyskusji nad przedstawianymi projektami zaborców, odwołując się do argumentu: „[...] że biorąc one do rozważenia, będzie się niejednemu zdawało, że dobrowolnie ustępujemy; a nie biorąc onych, oczywiście pokaże się, żeśmy do wszystkiego zostali pociągnięci przymocą”³⁸. Nie zgadzał się też z biskupem Turckim o potrzebie dokonania poprawek w projekcie traktatu, szczególnie kwestionując podkreślanie roli senatu i rady królewskiej, gdy sprawa rozbiorów do całego należy narodu³⁹. Odrzucał ponadto

³² Sesja X dnia 6 VII 1773, *Protokół*, zag. I, s. 54.

³³ Sesja X dnia 6 VII 1773, *Protokół*, zag. I, s. 55. W tym samym czasie opinia publiczna przekonaną już była, że wszelkie oficjalne ustalenia nie mają większego znaczenia, ponieważ sprawy wyceny i określenia wielkości dostaw zależą od lokalnych dowódców obcych wojsk, *Korespondencja i gazetki pisane Jędrzeja Kitowicza...*, s. 148.

³⁴ Sesja XI dnia 7 VII 1773, *Protokół*, zag. I, s. 58. Por. W. Filipczak, *Sejmiki ziemi zakroczymskiej 1778–1786*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2015, R. XIV, nr 2, s. 85–121.

³⁵ Na następnej sesji zmienił jednak swoje stanowisko, występując przeciw ustaleniu stanowiska delegacji jeszcze przed przystąpieniem do rokowań, jak też przeciw podejmowaniu nowych tematów przed zakończeniem rokowań w sprawie furaży, sesja XII dnia 8 VII 1773, sesja XIII dnia 10 VII 1773, sesja XIV dnia 13 VII 1773, *Protokół*, zag. I, s. 64, 67, 71.

³⁶ Sesja XV dnia 19 VII 1773, *Protokół*, zag. I, s. 72, 78.

³⁷ Sesja XVI dnia 22 VII 1773, *Protokół*, zag. I, s. 81.

³⁸ Sesja XVII dnia 23 VII 1773, *Protokół*, zag. I, s. 85.

³⁹ Sesja XVIII dnia 24 VII 1773, *Protokół*, zag. I, s. 91. Wkrótce wyraził to jeszcze ostrzej „... iż od sześciu lat Ministerium przywłaszczyło sobie czynności bez referencji do Rzeczypospolitej”, sesja XXIII dnia 7 VIII 1773, sesja XXVII dnia 13 VIII, *Protokół*, zag. I, s. 113, 134.

wniosek posła braclawskiego Antoniego Czetwertyńskiego, by traktat z Austrią był spisany po łacinie, podobnie do przygotowywanej umowy z Rosją. Głównie jednak protestował przeciw przeciąganiu dyskusji, jako tylko powiększającej straty obywateli, jak też wątpiąc w możliwość odmienienia traktatu z Austrią⁴⁰. W zasadniczej rundzie rozmów z Revitzkim wykazywał pozorny patriotyzm, forsując wystąpienie do zaborczych dworów w sprawie wynagrodzenia za dostarczane furaze, jednocześnie zmierzając do pominięcia w dyskusji kwestii granic (za błahe uznał różnice w stosowanych przez Austriaków nazwach granicznych rzek)⁴¹. Zdołał przekonać delegację, że protest Antoniego Czetwertyńskiego przeciw zawarciu traktatu z Austrią nie ma znaczenia, ponieważ nie przyjęto go w grodzie warszawskim⁴². Dążąc do przerwania dyskusji, wzywał biskupa Ostrowskiego do podjęcia ostatecznego głosowania tekstu traktatu gwarancyjnego z Austrią⁴³.

W trakcie rokowań delegacji ze Stackelbergiem nastąpiło ograniczenie oficjalnej aktywności Ponińskiego, milczącego nawet na dwu kolejnych sesjach⁴⁴. Wzywał do szybkiego zakończenia dyskusji i do podpisania traktatu z Rosją, na co jednak nie zgodził się bp Ostrowski, odraczając to do uzgodnienia punktu o prawach religii katolickiej. W rezultacie Poniński, jako marszałek konfederacji, zwrócił się do Stackelberga z prośbą, by ten w sprawach spornych (religia, starostwa, gwarancja nowych granic) napisał do Katarzyny II. Ten zaś wyraził zdziwienie, że nie zadbano o to już w traktacie z Austrią, jak też zapewnił, że sprawa formy rządu w Rzeczypospolitej pozostaje w gestii delegacji oraz przyrzekł zachowanie praw katolików na terenach zaboru i oddanie zabranych cerkwi unitom⁴⁵.

Nieco inną postawę prezentował Poniński w czasie rokowań z pruskim ambasadorem Gédéonem Benoit. Tu nie należał na tak szybkie tempo prac, zachęcał do zgłaszania pruskich nadużyć i spośród posłów wyznaczył delegatów do rokowań (Ostrowski z grona senatorów)⁴⁶. Wkrótce jednak, wobec braku postępu w rokowaniach i jakichkolwiek ustępstw Prus, zaproponował podpisanie

⁴⁰ Dopiero zapowiedź Revitzkiego o możliwość poprawienia spraw drugorzędnych skłoniła Ponińskiego do rezygnacji z natychmiastowego głosowania i do dopuszczenia do dyskusji, sesja XXI dnia 3 VIII 1773, *Protokół*, zag. I, s. 95–97, 101.

⁴¹ Sesja XXV dnia 19 VIII 1773, *Protokół*, zag. I, s. 119–125.

⁴² Sesja XXVI dnia 12 VIII 1773, *Protokół*, zag. I, s. 126–127.

⁴³ Sesja XXVIII dnia 14 VIII 1773, *Protokół*, zag. I, s. 144. Por. M. Drozdowski, *Przyjęcie traktatów...*, s. 97.

⁴⁴ Dopiero na trzeciej poparł projekt noty posła wiskiego Franciszka Wilczewskiego, sesja XXXVIII dnia 31 VIII 1773, *Protokół*, zag. I, s. 205. Por. R. Chojecki, op. cit., s. 561; D. Dukwicz, *Rosja wobec sejmu...*, s. 305.

⁴⁵ Sesja XXXIX dnia 1 IX 1773, *Protokół*, zag. I, s. 206–213. Rzecz charakterystyczna, że rokowania z Rosją przebiegały bez poważniejszych spięć i mogły być szybko ukończone, W. Konepczyński, *Geneza...*, s. 243; idem, *Pierwszy rozbiór*, s. 200–202.

⁴⁶ Sesja XL dnia 3 IX 1773, sesja XLI dnia 4 IX 1773, *Protokół*, zag. I, s. 221–243.

traktatu. Podważył też sens odwoływania się do dawnego traktatu welawskiego, który nie zapobiegł zaborowi ani nie miał już znaczenia. Odrzucił też możliwość odwołania się do nuncjusza Giuseppe Garampiego, uznając to za nieplanowaną inicjatywę⁴⁷. Dyskusję – po kilku nieudanych próbach – udało mu się ostatecznie zakończyć 11 IX 1773 r., gdy dość brutalnie skonstatował: „Gdybyśmy najmniejszą zwłoką oddalić mogli wyroki nieszczęśliwej sytuacji naszej, któżby z nas był innej myśli? Ale że już wzięta rezolucja ulegać przemocy, więc przez daremną zwłokę opóźnić inne do skutecznego intercessa, nie jest rzecz bezpieczna”, co pozwoliło przyjąć traktat cesyjny z Prusami⁴⁸.

Po tym głosowaniu Poniński zaproponował najpierw zakończenie spraw granicznych, by dopiero w trakcie kolejnej limity sejmu przystąpić do kwestii ustrojowych, na co uzyskał zgodę Revitzkiego i pozostałych ambasadorów⁴⁹. Przed ostatecznym podpisaniem traktatów cesyjnych z trzema mocarstwami musiał jednak odeprzeć krytykę opozycji (posła rzeczyckiego Mikołaja Pruszanowskiego, Antoniego Czetwertyńskiego i marszałka Stanisława Lubomirskiego), która chciała wyjaśnienia: kto powołał delegację? Tu Poniński z pełną powagą odpowiedział, że powołał ją król oraz sejm i dlatego musi wypełnić zadanie postawione przez Rzeczpospolitą⁵⁰. Pozwoliło to zakończyć tę turę obrad delegacji.

W czasie drugiej limity sejmu (2 X 1773 – 22 I 1774) delegacja – już w powiększonym składzie – obradowała tylko na 33 sesjach. Przed Ponińskim stanęły nowe zadania, chociażby w postaci konieczności wyegzekwowania od delegatów podpisów na zawartych już traktatach cesyjnych⁵¹. Dla ich wymuszenia sięgnął do szantażu, wskazując na groźbę odsunięcia momentu wycofania obcych wojsk z Rzeczypospolitej. Wykorzystał tu stanowisko ambasadora Benoit, który odmówił wyjścia wojsk pruskich. W tej sytuacji delegaci zażądali zmuszenia ociągających się do podpisu, pozbawiając ich prawa *activitatem* w delegacji⁵². Rozpoczęły się też zakulisowe dyskusje o reformach ustrojowych, omawiane w wąskim gronie wtajemniczonych, z udziałem Ponińskiego⁵³. Jednocześnie stał się obiektem ostrej krytyki ze strony posła nurskiego Jacka Jezierskiego, który podkreślał pomijanie go przy wyznaczaniu do ważniejszych prac (chciał zostać

⁴⁷ Sesja XLV dnia 10 IX 1773, sesja XLVI dnia 11 IX 1773, *Protokół*, zag. I, s. 249–251, 254. Por. W. Kęder, *Stolica Apostolska wobec Rzeczypospolitej w dobie konfederacji barskiej 1767–1773*, Opole 2006; P. Ugniewski, op. cit., s. 102.

⁴⁸ Sesja XLVII dnia 11 IX 1773, *Protokół*, zag. I, s. 262–263, 289. O groźbach Stackelberga por. D. Dukwicz, *Rosja wobec sejmu...*, s. 220–221.

⁴⁹ Sesja XLVIII dnia 13 IX 1773, *Protokół*, zag. I, s. 296.

⁵⁰ Sesja L dnia 18 IX 1773, *Protokół*, zag. I, s. 304.

⁵¹ Sesja I dnia 2 X 1773, *Protokół*, zag. II, s. 4.

⁵² Sesja XVI dnia 18 X 1773, *Protokół*, zag. II, s. 84. Pomimo tych nacisków nie udało się jednak zdobyć wszystkich podpisów, m.in. Wilczewskiego i Jerzmanowskiego.

⁵³ Wyniki prac konferencji „wielkich” i „tajnych” nie znajdowały jednak jeszcze odbicia w pracach delegacji, W. Konopczyński, *Geneza...*, s. 211–216.

sędzią granicznym), jak też narzekał na przyznawanie wynagrodzenia tylko marszałkom, które powinni otrzymać wszyscy⁵⁴.

Najpilniejszym jednak dla Ponińskiego wydawało się rozporządzenie majątkiem rozwiązanego zakonu jezuitów oraz dobrami maltańskimi (ostrogskimi). W tej sprawie Poniński wykazał wyjątkowe zdecydowanie, odrzucając propozycje odwołania się do opinii nuncjusza, co uzasadniał brakiem podobnej informacji ze strony papieżstwa o planach rozwiązania zakonu⁵⁵. Pomimo kilkukrotnego zabierania głosu, Ponińskiemu nie udało się przeprowadzić swojej koncepcji wykorzystania majątków jezuickich (ich sprzedaży szlachcie), gdyż powszechne poparcie zyskał projekt biskupa Massalskiego, zakładający przeznaczenie ich w całości na potrzeby edukacji. Nie zdołał nawet odłożyć podjęcia ostatecznej decyzji, gdyż Massalskiego poparł również wojewoda Antoni Sułkowski i w rezultacie 14 X 1773 powołana została Komisja Edukacji Narodowej⁵⁶.

Nie zdołał też przeforsować natychmiastowego podjęcia decyzji w sprawie dóbr kawalerów maltańskich, gdyż spotkało się to z oporem delegacji, popieranym nawet przez Michała Hieronima Radziwiłła, który zgłosił wątpliwość wobec możliwości zarządzenia głosowania przez bezpośrednio zainteresowanych⁵⁷. Nie pomogła mu w tym próba odroczenia dyskusji nad sprawami podatkowymi, wojskowymi i sądowymi poprzez skierowanie ich na sesje prowincjonalne – formalnie dla przyspieszenia prac⁵⁸. Jednak już następnego dnia na sesji plenarnej biskup Massalski przedstawił swój zarys koncepcji podatków państwa, w której według podkanclerzego kor. Jana Borchy pojawiła się wizja podatku progresywnego⁵⁹.

W trakcie trzeciej limity sejmu (od 22 I – 6 V 1774 roku) zwołano 41 sesji, głównym celem miała być reforma ustroju Rzeczypospolitej, którego kształt –

⁵⁴ Część z powołanych do komisji granicznych zrezygnowała jednak z przyjęcia wynagrodzenia (jak Antoni Jabłonowski), sesja II dnia 3 X 1773, sesja III dnia 5 X 1773, sesja VI dnia 8 X 1773, *Protokół*, zag. II, s. 5–12, 28.

⁵⁵ Sesja V dnia 7 X 1773, sesja VII dnia 9 X 1773, *Protokół*, zag. II, s. 21, 33.

⁵⁶ Ostrowski powołał do jej składu senatorów (bpa Massalskiego, bpa Poniatowskiego, Augusta Sułkowskiego, Joachima Chreptowicza), a Poniński posłów (Adama Kazimierza Czartoryskiego, Andrzeja Zamoyskiego, Ignacego Potockiego, Kaliksta Ponińskiego), sesja VIII dnia 11 X 1773, sesja XI dnia 14 X 1773, *Protokół*, zag. II, s. 39–41, 51–54. Zdołał jednak przeprowadzić 14 III 1774 powołanie Komisji Rozdawniczych Koronnej i Litewskiej, co pozwoliło mu – z Andrzejem Młodziejowskim – na dokonanie grabieży tych dóbr, Z. Zielińska, *Poniński Adam*, s. 506. Por. A. Jobert, *Komisja Edukacji Narodowej*, Wrocław 1979.

⁵⁷ Sesja XIII dnia 16 X 1773, *Protokół*, zag. II, s. 63–71. Dopiero w maju 1774 udało mu się powołać komandorię zakonu maltańskiego, którego został przeorem (z pensją 42 tys. złp) i po likwidacji ordynacji 14 XII 1774 objąć dowództwo regimentu pieszego ordynacji ostrogskiej ze stopniem generała lejtnanta, Z. Zielińska, *Poniński Adam*, s. 506.

⁵⁸ Sesja XI dnia 14 X 1773, *Protokół*, zag. II, s. 54.

⁵⁹ Sesja XII dnia 15 X 1773, *Protokół*, zag. II, s. 55. Por. M. Drozdowski, *Podstawy finansowej działalności państwa w Polsce 1764–1793. Działalność budżetowa sejmu Rzeczypospolitej w czasach Stanisława Augusta Poniatowskiego*, Warszawa – Poznań 1975, s. 59–85.

według zapewnień Ponińskiego – miał zależeć od woli członków delegacji⁶⁰. Z wyjątkową siłą pojawiły się natomiast problemy z zapewnieniem odpowiedniego quorum, (najczęściej brakowało ministrów, ale i wojewodów). W rezultacie niektóre sesje trzeba było zamykać bez podjęcia dyskusji⁶¹. Rozwiązaniem tego problemu stało się przyjęcie propozycji marszałka w sprawie stosowania quorum tylko przy głosowaniu i zwolnienie z jego przestrzegania w trakcie dyskusji⁶². Poniński nie mógł też zmusić posła Jerzmanowskiego do podpisania traktatów. Dopiero na plenarnym posiedzeniu zgodził się on na złożenie podpisu, ale oskarżając Ponińskiego o łamanie procedury obrad, co marszałek uznał za osobistą obrazę, podkreślając czystość swoich intencji⁶³.

Jednocześnie Poniński musiał starać się o przeprowadzenie rosyjskiego planu rozwiązania kwestii wyznaniowej, chociaż prowadzenie bezpośrednich rokowań wolał przekazać biskupowi Ostrowskiemu, jako prezesowi delegacji⁶⁴. Starał się też pomniejszyć bieżące znaczenie tego problemu, wskazując na dawne zaniedbania i niedostateczne opisanie praw innowierców⁶⁵. Jednak kanclerz Michał Fryderyk Czartoryski uznał rozwiązania z 1768 r. jako narzucone przymocą i radził zastanowić się, jakie punkty należy zmienić i o nich dyskutować z Rosją. W odpowiedzi Poniński postarał się o skomplikowanie problemu propozycją podjęcia przez biskupów starań u nuncjusza o zgodę na przeniesienie wszystkich świąt na niedziele⁶⁶. W efekcie dopiero 21 marca rozpoczęto dyskusję nad porozumieniem z dworami w sprawach wyznaniowych, w której Poniński podawał różne propozycje kompromisu w sprawie procedury negocjacji. Dyskusji nad tym problemem przeszkadzało jednoczesne pojawienie się koncepcji powołania Rady Nieustającej, którą 28 III 1774 zgłosili ambasadorzy, chociaż Stackelberg zapewnił o możliwości dokonania jej modyfikacji⁶⁷.

W dyskusjach nad jej kształtem Poniński forsował pogląd o konieczności zapewnienia odpowiedniego znaczenia stanowi rycerskiemu, który odtąd miał wreszcie zyskać możliwość nie tylko stanowienia prawa, ale też rzeczywistego sprawowania władzy, pozostającej dotychczas w rękach kilku osób. Jednocześnie przeforsował zasadę, że dyskusje nad projektami dotyczącymi Rady Nieustającej mogą toczyć się tylko przy obecności ambasadorów⁶⁸. Musiał jednak

⁶⁰ Sesja I dnia 31 I 1774, *Protokół*, zag. III, s. 7.

⁶¹ Tak było z sesjami II i III w dniach 3 i 5 II 1774, *Protokół*, zag. III, s. 13. Pewnym rozwiązaniem było przenoszenie obrad na sesje prowincjonalne, ale odrzucono (17 II) propozycję Ponińskiego, by można było quorum uzupełniać pisemnymi zapytaniami do chorych senatorów, sesja VIII dnia 17 II 1774, *Protokół*, zag. III, s. 36–37.

⁶² Sesja XI dnia 21 II 1774, *Protokół*, zag. III, s. 61.

⁶³ Sesja IV dnia 7 II 1774, sesja V dnia 8 II 1774, *Protokół*, zag. III, s. 17–25.

⁶⁴ Sesja VI dnia 9 II 1774, *Protokół*, zag. III, s. 27–29.

⁶⁵ Sesja IX dnia 18 II 1774, *Protokół*, zag. III, s. 41.

⁶⁶ Sesja XXII dnia 22 II 1774, *Protokół*, zag. III, s. 63–66.

⁶⁷ Sesja XXV i XXVII dnia 21 i 28 III 1774, *Protokół*, zag. III, s. 140–158.

⁶⁸ Sesje XXXII i XXXIII dnia 16 i 18 IV 1774, *Protokół*, zag. III, s. 187, 189–192. Por. o koncepcjach przeprowadzenia decyzji W. Konopczyński, *Geneza...*, s. 262–305.

zmierzyć się opozycją biskupa Turskiego i posła mozyrskiego Adama Lenkiewicza, którzy proponowany kształt Rady uznali za sprzeczny z zasadami ustroju Rzeczypospolitej, akcentując też przekroczenie uprawnień danych posłom, wybieranych przecież na sejm zwyczajny. Ostatecznie Poniński narzucił zasadę, zgodną z wolą ambasadorów, że nie można dyskutować nad ogólną koncepcją Rady Nieustającej, lecz tylko nad poszczególnymi punktami⁶⁹. Ponadto wprowadził ograniczenie czasu dyskusji nad Radą Nieustającą, która miała toczyć się codziennie w obecności ambasadorów od 11 do 13, pozostały czas przeznaczyć miano na inne kwestie⁷⁰. Zabiegał też o wzmocnienie pozycji Rady Nieustającej poprzez utrzymanie pełni jej władzy nawet w czasie obrad sejmu⁷¹.

Stałym elementem nacisku na delegację, jak też rzeczywistym problemem, były kwestie graniczne. Tu szczególnie istotne były pruskie uzurpacje, których powstrzymanie rosyjsko-austriacką mediacją obiecywał ambasador Stackelberg, ale uzależniając to od postępu prac nad powołaniem Rady Nieustającej⁷². Mniej dyplomatycznie występował pruski ambasador Benoit, który również dopuszczał możliwość pewnych zmian w projekcie Rady Nieustającej, ale całkowite odrzucenie projektu uznał za wypowiedzenie wojny. Na jego też żądanie Poniński odebrał głos posłowi Franciszkowi Wilczewskiemu, który dotychczas nie podpisał traktatów cesyjskich⁷³. W tej sytuacji Poniński niby popierał opór, zgadzając się z koncepcją wysłania hetmana Franciszka Ksawerego Branickiego do Petersburga, gdzie miał zabiegać o opiekę rosyjską. Z drugiej jednak strony wystąpił z ostrą naganą patriotycznych wystąpień w sprawie granic, traktując je jako tamowanie obrad i otwieranie tym drogi dla obcej przemocy⁷⁴. Jednak po dotarciu informacji o podjęciu walki z Prusakami przez regimentarza Jana Kraszewskiego to właśnie Poniński zaproponował wydanie rozkazu do obrony, choćby dla wykazania Europie, że ustąpił tylko przed przemocą⁷⁵.

⁶⁹ Sesja XXXVI dnia 25 IV 1774, *Protokół*, zag. III, s. 210–213, 221. Nazwiskiem Iphorski-Lenkiewicz posługuje się D. Dukwicz, *Rosja wobec sejmu...*, 307; W. Szczygielski, *Lenkiewicz Adam*, [w:] *PSB*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1972, t. XVII, s. 54–55.

⁷⁰ Sesja XXXVII dnia 26 IV 1774, *Protokół*, zag. III, s. 223.

⁷¹ Sesja XL dnia 4 V 1774, *Protokół*, zag. III, s. 249.

⁷² Sesja XXXIII dnia 18 IV 1774, *Protokół*, zag. III, s. 191. Por. J. Michalski, *Sprawa zwrotu ponadtraktatowych nabytków austriackich i pruskich po pierwszym rozbiore*, „Kwartalnik Historyczny” 2005, R. CXII, nr 1, s. 77–127.

⁷³ Wywołało to sprzeciw Antoniego Czetwertyńskiego, sesja XXXV dnia 22 IV 1774, *Protokół*, zag. III, s. 198, 203.

⁷⁴ Sesja XXVIII i XXX dnia 29 III i 12 IV 1774, *Protokół*, zag. III, s. 166, 172–174; J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności Franciszka Ksawerego Branickiego*, „Kwartalnik Historyczny” 2006, R. CXIII, nr 2, s. 75–132.

⁷⁵ Sesja XLI dnia 5 V 1774, *Protokół*, zag. III, s. 257. Wcześniej zwrócił się do ambasadorów z pytaniem, czy wkroczenie Prusaków na nowe tereny dokonało się za zgodą innych mocarstw, co potwierdził Benoit, sesja XL dnia 4 V 1774, *Protokół*, zag. III, s. 252. Szerzej o tym starciu Kraszewskiego: A. Stroynowski, *Bitwa pod Kapielą. Z królewskich poszukiwań tradycji wojennej*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Wielkie bitwy*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2010,

Dla Ponińskiego w tym okresie najważniejszy był powrót do dyskusji nad losem dóbr pojezuickich. Ich kontrolę chciał pozostawić delegacji⁷⁶, natomiast biskupi Massalski i Turski zmierzali do przekazania całości uprawnień Komisji Edukacji Narodowej, chociaż Poniński wskazywał na brak jej przygotowania do zarządzania tak wielkim majątkiem⁷⁷. Pomimo początkowego sprzeciwu wobec propozycji Kazimierza Raczyńskiego, ostatecznie zgodził się z koniecznością przekazania zarządu dóbr pojezuickich w ręce komisji skarbowych, jako doświadczonych w takiej pracy⁷⁸. Wkrótce jednak okazało się, że rozwiązanie to tylko wykorzystał dla przedstawienia projektu powołania zupełnie nowej komisji dla dóbr pojezuickich, zaś zachętą do przyjęcia takiego rozwiązania miało być przyznanie delegatom i posłom pierwszeństwa w nabyciu tych dóbr⁷⁹. Ostatecznie zdecydowano o powołaniu odrębnych Komisji Rozdawniczych dla Korony i Litwy, których komisarzy wyznaczili marszałkowie konfederacji. Nie przyznano im tylko specjalnego wynagrodzenia, o które wnioskował Poniński, który wespół z Andrzejem Młodziejowskim dokonał grabieży dóbr pojezuickich⁸⁰.

W czasie kolejnej – czwartej – limity sejmu i obrad delegacji (65 sesji) od 16 V do 30 IX 1774 zmieniły się zadania i rola Adama Ponińskiego. Teraz występował już z książęcym tytułem (pierwszy raz 4 V 1774) i nabrał jeszcze większej pewności siebie. Był również chwalony przez biskupa Młodziejowskiego w imieniu posłów i senatorów wielkopolskich „[...] że chwalebny zwyczajem swoim, bierze zawsze te środki, które ułatwiają trudności, bez poróżnienia obywatelskich umysłów”⁸¹. Uznawał się również za upoważnionego do stałego wpływania nie tylko na rokowania z ambasadorami, ale również na całość polityki zagranicznej⁸². W tym czasie wystąpił przeciw powoływaniu subdelegacji (wcześniej powszechnie wykorzystywanych do rokowań z ambasadorami), uznając je za źródło konfliktów i żądając prowadzenia wszystkich negocjacji

---

s. 103–116; J. Kitowicz, *Pamiętniki, czyli historia polska*, oprac. P. Matuszewska, Z. Lewińska, Warszawa 1971, s. 327–332; W. Szczygielski, *Kraszewski Jan Aleksander*, [w:] *PSB*, t. XV, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970, s. 220.

⁷⁶ Zgodność w tej sprawie interesów Ponińskiego i delegacji dostrzegali 4 VII 1774 roku Jędrzej Kitowicz „Delegacja sejmowa nie była tak żwawa o całość ojczyzny swojej, jak o podział dóbr jezuickich, z przyczyny których niegustownego wielu posłom rozrządzenia wszczął się tumult przeciwko księciu marszałkowi konfederacji”, *Korespondencja i gazetki pisane Jędrzeja Kitowicza*, s. 257.

⁷⁷ Sesja VI dnia 9 II 1774, sesja X 19 II 1774, *Protokół*, zag. III, s. 32, 57.

⁷⁸ Sesja IX dnia 18 II 1774, sesja XIX dnia 9 III 1774, *Protokół*, zag. III, s. 43–46, 51, 97–100.

⁷⁹ Sesja XXI dnia 11 III 1774, sesja X 19 II 1774, *Protokół*, zag. III, s. 109–114.

⁸⁰ Sesje XXIII, XXIV, XXVII dnia 14, 16, 28 III 1774, *Protokół*, zag. III, s. 126–128, 135–137, 165; Z. Zielińska, *Poniński Adam*, s. 506.

⁸¹ Sesja VII dnia 28 V 1774, *Protokół*, zag. IV, s. 37.

⁸² Tu pomocny mu okazał się poseł warszawski Wojciech Szamocki, który dziwił się (oczywiście pozornym) brakiem dostępu marszałka konfederacji do wiedzy o negocjacjach z obcymi dworami, powadzonych przez kanclerza Młodziejowskiego, sesja XV dnia 8 VI 1774, *Protokół*, zag. IV, s. 89.

z udziałem całej delegacji⁸³. Gdy jednak z Petersburga z nieudanej misji powrócił hetman Branicki, to właśnie Poniński musiał tłumaczyć się z bierności w kwestii sporów granicznych. Szczególnie drażliwy stał się brak instrukcji dla wojska w sprawie zachowania wobec wchodzenia Prusaków w głąb kraju (dla werbunku i zakupu koni). W dodatku Branicki uznał to za wynik pozbawienia króla wpływu na decyzje delegacji, by w kolejnej mowie zażądać od Ponińskiego wydania uniwersału, pozwalającego na występowanie do niego z roszczeniami o pokrycie strat ze strony wojsk pruskich. W dodatku hetmana poparł (27 IX) biskup Turski⁸⁴. Miał też problemy z opozycją posłów Jerzmanowskiego i Wilczewskiego, którzy nadal odmawiali podpisania traktatów cesyjnych, pomimo zarzutów Ponińskiego, że tym samym występują przeciw królowi i utrudniają prace nad poprawą sytuacji kraju⁸⁵. Musiał też wystąpić przeciw żądaniu posła Wilczewskiego o zwołanie sejmku pacyfikacyjnego, chociaż przy użyciu zręcznego argumentu o konieczności uszanowania resztek prerogatyw monarchy, w tym prawa zwoływania sejmów nadzwyczajnych⁸⁶. Jeszcze zręcznie odrzucił zarzuty Antoniego Czetwertyńskiego o skrzywdzeniu Tadeusza Rejtana, cierpiącego za swoje wystąpienie, butnie stwierdzając: „[...] można się odwołać do wszystkich zasiadających, czy się zgadzały czynności posła z obywatelskim umysłem? To zaś, co się działo, działo się z tych not, które konfederacja generalna, umocniona trzema dworami, przyjmować i skutecznie musiała”⁸⁷.

Z większym powodzeniem utrzymywał dyscyplinę wśród pozostałych delegatów, nieraz nawet w bardzo ostrej formie, jak wobec posła sandomierskiego Antoniego Chomentowskiego, gdy stwierdził: „Spodziewam się, że Imć Pan Sandomierski nie mówi imieniem swego Województwa, bo współkolegów jego, słyszymy insze zdanie”⁸⁸. Czasem jednak spotykał się z nieoczekiwanym sprzeciwem nawet w fundamentalnych sprawach, jak posła grodzieńskiego Kazimierza Wolmera, który za niepotrzebne uznał powołanie Rady Nieustającej, a szczególnie za niebezpieczne ułatwianie jej odmiany praw⁸⁹.

Równocześnie Poniński starał się o umocnienie swojej pozycji również poprzez korzystne dla siebie uregulowanie kształtu Rady Nieustającej, której miał zostać marszałkiem. Jednak podczas stanowienia przepisów o konsyliarzach Rady deklarował, że w czasie swojej kadencji nie weźmie już żadnego nadania

⁸³ Sesja XVI dnia 9 VI 1774, *Protokół, zag. IV*, s. 93–95.

⁸⁴ Sesja LX, LXII, LXIII dnia 22, 24, 27 IX 1774, *Protokół, zag. IV*, s. 411, 417, 420–421, 425. O ówczesnej ocenie postawy Branickiego por. Stanislas Auguste, *Memoires*, wyd. A. Grześkowiak-Krwawicz, D. Triaire, Paris 2012, s. 529.

⁸⁵ Sesja I dnia 16 V 1774, *Protokół, zag. IV*, s. 4–5.

⁸⁶ Sesja LXI dnia 23 IX 1774, *Protokół, zag. IV*, s. 414.

⁸⁷ Sesja LIV dnia 13 IX 1774, *Protokół, zag. IV*, s. 373.

⁸⁸ Sesja L dnia 1 VIII 1774, *Protokół, zag. IV*, s. 348. Imię Stefan podaje R. Chojecki, op. cit., s. 559.

⁸⁹ Sesja XXVI dnia 3 VIII 1774, *Protokół, zag. IV*, s. 170. O związkach Wolmera z królem i Tyzenhauzem por. S. Kościółkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. I, Londyn 1970, s. 91–92.

i wakansu⁹⁰. Kreując się na wyraziciela interesów szlacheckich, chciał zagwarantowania regularnego zwoływania sejmów⁹¹ oraz dziękował ambasadorom, że pomogli stanowi rycerskiemu – liczącemu prawie milion ludzi – odzyskać władzę w państwie, dotychczas sprawowaną tylko przez 6 tygodni co 2 lata⁹². Starał się w szerszym zakresie przejąć uprawnienia sądownicze, do czego wykorzystał sprawę zaspokojenia pretensji domu Radziwiłłowskiego, zdobywając tym poparcie całej reprezentacji litewskiej tej prowincji⁹³. Jednocześnie jednak opóźniał prace nad opisaniem Trybunału Koronnego, wbrew biskupowi Massalskiemu, forsując inne tematy (nagroda dla hetmana Wacława Rzewuskiego, czy prawa Kurlandii)⁹⁴. W rezultacie dopiero pod koniec tej limity sejmu (27 VIII 1774) powróciła kwestia opisanego Trybunału i sądu stanu⁹⁵.

Nadal posiadaną pozycję starał się wykorzystać do realizacji własnych interesów, zwłaszcza poprzez zawarcie ugody z kawalerami maltańskimi, na mocy której na zawsze jeden z Ponińskich miał posiadać dobra ordynacji ostrogskiej i utrzymywać regiment jej imienia⁹⁶. Oceny tego rozwiązania nie były jednak jednoznacznie pozytywne dla Ponińskiego, ponieważ część delegatów wskazywała pominięcie praw innych osób (głównie marszałka Stanisława Lubomirskiego)⁹⁷.

Kolejna – piąta – limity sejmu (4 X – 14 XI 1774) przyniosła zmiany w kierunkach aktywności Ponińskiego w czasie 32 sesji delegacji sejmowej. Teraz głównym problemem stały się kwestie gospodarcze. Jednak w tych sprawach Poniński raczej nie prezentował swoich poglądów, odwołując się do projektów Augusta Sułkowskiego⁹⁸. Dla przyspieszenia prac delegacji powrócił również do dawniejszej praktyki wyznaczania subdelegacji do traktowania ze Stackelbergiem⁹⁹. Nadal też był gorliwie bronił interesów Rosji, gdy pojawiły się zarzuty

⁹⁰ Sesje XXXV i XXXVIII dnia 19 i 23 VIII 1774, *Protokół*, zag. IV, s. 259, 272. W końcowym etapie prac nad utworzeniem Rady Nieustającej chciał też przyznać jej prawo wglądu w odmowy komisji wojskowych udzielania pomocy w egzekucji wyroków sądowych, zaś do ostatecznego przedstawienia projektu ambasadorom wyznaczył te same osoby, które już pełniły to zadanie, co miało wykluczyć możliwość niespodziewanych zmian, sesje XL, XLI, XLIV dnia 25, 26, 30 VIII 1774, *Protokół*, zag. IV, s. 283–284, 310.

⁹¹ Sesja XXXIII dnia 17 VIII 1774, *Protokół*, zag. IV, s. 240.

⁹² Sesja XXIV dnia 1 VIII 1774, *Protokół*, zag. IV, s. 156–157.

⁹³ Poparł projekt biskupa Massalskiego w sprawie przyznania Radziwiłłom kwoty 7 mln. złp, sesje I, V, VI dnia 19, 20, 27 V 1774, *Protokół*, zag. IV, s. 21–33.

⁹⁴ Sesje VIII, XI, XIV dnia 30 V, 3 i 7 VI 1774, *Protokół*, zag. IV, s. 42, 70, 85.

⁹⁵ Dyskusję nad tym rozpoczęło starcie marszałka Stanisława Lubomirskiego ze Stackelbergiem, sesje XLII, XLIV dnia 27 VIII i 1 IX 1774, *Protokół*, zag. IV, s. 291, 317–318.

⁹⁶ Sesja XVI dnia 9 VI 1774, *Protokół*, zag. IV, s. 99. O porozumieniu z zakonem maltańskim ws. ordynacji ostrogskiej Poniński doniósł dopiero 3 miesiące później, sesja XLVI dnia 1 IX 1774, *Protokół*, zag. IV, s. 321.

⁹⁷ Sesja LV dnia 14 IX 1774, *Protokół*, zag. IV, s. 380–385.

⁹⁸ Sesja II dnia 5 X 1774, *Protokół*, zag. V, s. 11.

⁹⁹ Sesja III dnia 6 X 1774, *Protokół*, zag. V, s. 20.

o nadużyciach wojsk rosyjskich. Wówczas odrzucił je zdecydowanie i twierdził, że Rosjanie płacą według stawek uzgodnionych ze szlachtą¹⁰⁰.

Większe zainteresowanie ujawnił dopiero przy dyskusjach nad zadaniami departamentu skarbowego, w których początkowo deklarował swoją przyjaźń z podskarbin Teodorem Wesslem. Jednak już wkrótce, jakoby ustępując wobec powszechnej krytyki działalności podskarbiego, dołączył do grona jego przeciwników¹⁰¹. Ganiąc Wessla, nie zgłaszał jednak projektów naprawy sytuacji, szczególnie odsuwając na później możliwość szerszego wykorzystania podskarbin nadwornych. Nie zgadzał się natomiast z propozycjami obniżenia pensji komisarzy komisji skarbowych tylko za winy podskarbiego Wessla¹⁰². Popierał myśl o konieczności stosowania egzekucji wojskowej w sprawach skarbowych, bo inaczej nie będzie pieniędzy i na wojsko. Podobnie opowiadał się za powołaniem milicji skarbowej¹⁰³. Ubolewał nad likwidacją rozdawnictwa starostw i całą nadzieję na poprawę sytuacji szlachty widział w rozwoju przemysłów¹⁰⁴.

Kontynuował swoje zabiegi o wzmocnienie pozycji Rady Nieustającej, jako jej przysły marszałek. Dlatego wniósł projekt ustalenia dla konsyliarzy Rady Nieustającej stałych pensji, jako warunkujących wywiązanie się z obowiązku. Podkreślał, że w tej sprawie nie jest bezpośrednio zainteresowany materialnie. Natomiast w swoim interesie zgłosił projekt – poparty z podobnych względów przez Augusta Sułkowskiego – przyznania specjalnej pensji dla marszałka Rady Nieustającej, bo jako jedyny jej członek nie może przez dwa lata wyjechać z Warszawy¹⁰⁵.

Nieco inaczej zachowywał się Poniński w czasie szóstej limity sejmu (21 XI 1774 – 22 II 1775), w trakcie której planowano zakończyć prace delegacji. Dlatego zaczął walczyć o przyspieszenie obrad na jej 44 sesjach, co okazało się trudne przy sprzeciwach wobec szybkiego podejmowania głosowań, jak też sta-

¹⁰⁰ Sesja XXIV dnia 3 XI 1774, *Protokół*, zag. V, s. 131.

¹⁰¹ Sesja XIV, XVII i XVIII dnia 20, 24 i 25 X 1774, *Protokół*, zag. V, s. 79, 94, 98. Wynikało to z dążenia do wykupienia (za 300 tys. zł) jego urzędu, który objął 13 IV 1775 r., na szczęście pozostawiając kierownictwo Komisji Skarbowej Koronnej w rękach Rocha Kossowskiego, M. Drozdowski, *Podstawy finansowe...*, s. 76.

¹⁰² Sesja XXVI dnia 5 XI 1774, *Protokół*, zag. V, s. 139.

¹⁰³ Sesja XXX i XXXII dnia 10 i 14 XI 1774, *Protokół*, zag. V, s. 163, 169–171.

¹⁰⁴ Sesja XXI dnia 29 X 1774, *Protokół*, zag. V, s. 113.

¹⁰⁵ Sesja XXV i XXVI dnia 4 i 5 XI 1774, *Protokół*, zag. V, s. 134, 141. August Sułkowski został jej marszałkiem w 1775 roku, D. Dukwicz, M. Zwierzykowski, *Sułkowski August*, [w:] *PSB*, Kraków – Warszawa 2007–2008, t. XLV, s. 542–553; M. Zwierzykowski, *August Sułkowski i strategia budowy pozycji rodu. Od księząt na Bielsku do senatorów Rzeczypospolitej*, [w:] *Zapomniani książęta? Sułkowscy w XVIII–XX wieku*, red. D. Nawrot, G. Madej, Katowice 2016, s. 51–68.

łych trudnościach z zapewnieniem quorum¹⁰⁶. Rozwiązaniem problemów miało być przyznanie Ponińskiemu prawa formułowania propozycji do głosowań¹⁰⁷.

Głównym zadaniem delegacji było wówczas przyjęcie uchwał podatkowych. W tym zakresie Poniński forsował pogląd o konieczności wprowadzenia jednolitych podatków w całym kraju, sprzeciwiając się propozycjom bpa Massalskiego dopuszczenia możliwości innego ich rozłożenia na Litwie. Twierdził nawet, że jeśli po rozbiórze Litwa jest nieomal większą od Korony, to nie może uchylać się od równego udziału w podatkach¹⁰⁸. Spowodowało to oczywisty sprzeciw reprezentacji litewskiej, która na swojej sesji parlamentarnej przygotowała projekt ustaw podatkowych, który uzyskał nawet poparcie bpa Ostrowskiego, dla którego miał być on wzorem dla Korony. Poniński musiał zgodzić się z tym stanowiskiem i wezwał komisję skarbową koronną do ułożenia równie dobrego projektu¹⁰⁹. W drobniejszych sprawach Poniński wykazywał dążenie do wydzierżawiania bardziej kłopotliwych podatków. Widać to chociażby w dyskusji nad kształtem podatku stemplowego, w której spierał się z marszałkiem Lubomirskim¹¹⁰.

Ostateczny wynik prac delegacji miał jednak zależeć od decyzji ambasadora Stackelberga. On miał pomóc w uregulowaniu kwestii Gdańska i to jemu przedstawiono projekt ustalenia wydatków państwa na 33 mln złp¹¹¹. Od niego też, ale i od pozostałych ambasadorów, zależał końcowy wynik prac nad rozwiązaniem spraw wyznaniowych. W tej kwestii Poniński musiał zmierzyć się nie tylko z opozycją patriotyczną, ale i z biskupem Ostrowskim, który rokowania (ze Stackelbergiem i nuncjuszem) chciał prowadzić z udziałem całej delegacji, nie zaś poprzez wyznaczenie subdelegacji, czego domagał się marszałek konfederacji¹¹². Oczywiście zwyciężyło dążenie do porozumienia z Rosją i już 23 lutego

¹⁰⁶ Już na pierwszej sesji podjęciu głosowania sprzeciwiał się marszałek Lubomirski, sesje I i III dnia 21 i 23 XI 1774, *Protokół*, zag. VI, s. 10, 12. Pomimo tych problemów nie potrafił powstrzymać się od drobnych złośliwości wobec króla, chociażby sprzeciwem wobec uczczenia jego rocznicy, z czego musiał wycofać się i zgodzić na przyznanie mu prawa rozdania kilku starostw, sesje X i XIII dnia 28 XI i 1 XI 1774, *Protokół*, zag. VI, s. 31, 40.

¹⁰⁷ Oznaczało to uznanie bpa Ostrowskiego za niedostatecznie sprawnego przewodniczącego obrad, sesja III dnia 23 XI 1774, *Protokół*, zag. VI, s. 15.

¹⁰⁸ Sesja XVIII, XX, XXI dnia 15, 17, 19, XII 1774, *Protokół*, zag. VI, s. 71, 77, 79–84. Koncepcję jednolitych podatków wyrażał też w odniesieniu do miast, sprzeciwiając się propozycji hetmana Branickiego ustalenia podymnego w miastach i pogłównego na wsi, sesja XXXII dnia 11 II 1775, *Protokół*, zag. VI, s. 55.

¹⁰⁹ Ta zmiana stanowiska marszałka wynikała z konieczności szybkiego podania do powszechnej wizji przyszłych podatków, które ostatecznie przyjąć miano dopiero w traktacie gwarancyjnym, sesja XXII, XXIII dnia 20, 22 XII 1774, *Protokół*, zag. VI, s. 89–90, 97.

¹¹⁰ Sesja XXX dnia 9 II 1775, *Protokół*, zag. VI, s. 39.

¹¹¹ Sesja XXXV i XXXVI dnia 15 i 16 II 1775, *Protokół*, zag. VI, s. 70–75. Por. J. Topolski, *Pruskie uzurpacje graniczne w dobie pierwszego rozbioru polski 1772–1777*, „Zeszyty Naukowe UAM. Historia” 1968, nr 8. s. 56–57.

¹¹² Sesja XL dnia 21 II 1775, *Protokół*, zag. VI, s. 108.

Poniński mógł poinformować, iż w czasie rokowań z ambasadorami Rosji i Prus uzyskano zgodę na dokonanie modyfikacji postanowień traktatu z 1768 r. w sprawie dysydentów, pod warunkiem przestrzegania zasady, że dysydenci jako szlachta nie mogą być prześladowani. Potwierdził to Stackelberg, zapowiadając możliwość zmiany postanowień dysydenckich z 1768 r., ale dopiero po podpisaniu nowego traktatu. Dlatego Poniński bronił stanowiska, że nie należy podkreślać efektów rokowań z ambasadorami w sprawach wyznaniowych i wręcz radził nie wspominać o nich, z nadzieją na ich modyfikację po ratyfikacji nowego traktatu¹¹³. Gdy zaś ambasador Stackelberg zakomunikował biskupom notę Revitzkiego, że trzy dwory zgodnie nie odstąpią od traktatu 1768 r., Poniński mógł wezwać delegację do zakończenia jałowej dyskusji, która może prowadzić tylko do dalszego ograniczenia praw religii katolickiej. Jednocześnie poprosił Stackelberga o przekazanie noty o niemożliwości odstąpienia od traktatu 1768 r., co pozwoli delegacji wykazać swoją bezsilność w negocjacjach¹¹⁴.

Nadal też starał się o zapewnienie sobie korzyści majątkowych¹¹⁵. Z tego względu, po krótkiej dyskusji, przedstawił projekt „starostwa i królewszczyzny”¹¹⁶. Wprowadzenie tej kwestii pozwoliło Ponińskiemu na podjęcie dyskusji nad znalezieniem funduszy na wynagrodzenie zasłużonych osób po likwidacji królewskiego rozdawnictwa starostw¹¹⁷. Powrócono do niej jednak dopiero po przerwie świątecznej (23 XII – 2 II 1775). Wówczas Poniński wniósł projekt głosowania nad wysokością kwarty¹¹⁸. Nadal też starał się o zapewnienie wysokiego wynagrodzenia urzędników w Radzie Nieustającej, o których ograniczenie występował marszałek Lubomirski¹¹⁹. Wreszcie pod koniec tej limity wystąpił z żądaniem przyznania sobie odpowiednich gratyfikacji, zgodnych z tradycją nagradzania marszałków sejmów. Zaznaczał jednak, że chociaż nie chce sięgać po majątek Rzeczypospolitej, ale gdy jego rodzina od stu lat nie korzystała z łański szafunku królewszczyzn, a on sam „[...] dziedziczny własny na usługach publicznych tracił majątek [...]” – dlatego prosi o podniesienie pensji i zapew-

¹¹³ Sesja XLII i XLIII dnia 23 i 25 II 1775, *Protokół, zag. VI*, s. 131–133, 141. Por. M. Loret, *Kościół katolicki a Katarzyna II 1772–1784*, Kraków – Warszawa 1910; M.C. Łubieńska, *Sprawa dysydencka 1764–1766*, Warszawa – Kraków 1911; J. Michalski, *Sprawa dysydencka a zagadnienia gospodarcze w opinii publicznej w pierwszych latach panowania Stanisława Augusta*, „Przegląd Historyczny” 1949, t. XL, z. 3, s. 156–163; W. Kriegseisen, *Dysydenci i dyzownicy w Rzeczypospolitej epoki stanisławowskiej*, [w:] *Stanisław August i jego Rzeczpospolita. Dramat państwa, odrodzenie narodu*, red. A. Sołtys, A. Zielińska, Warszawa 2013, s. 51–62.

¹¹⁴ Sesja XLIV dnia 27 II 1775, *Protokół, zag. VI*, s. 143–146; D. Dukwicz, *Rosja wobec sejmu...*, s. 269–279.

¹¹⁵ Początkowo poniósł pewną porażkę, ponieważ ostatecznie zamiast wcześniej ustalonej liczby 6 przegłosowano utworzenie 8 komandorii zakonu maltańskiego, sesja XII dnia 7 XII 1774, *Protokół, zag. VI*, s. 51.

¹¹⁶ Sesja VI i XVIII dnia 3 i 9 XII 1774, *Protokół, zag. VI*, s. 47, 57–59.

¹¹⁷ Sesja XVI dnia 13 XII 1774, *Protokół, zag. VI*, s. 65.

¹¹⁸ Sesja XXV dnia 3 II 1775, *Protokół, zag. VI*, s. 11.

¹¹⁹ Sesja XXXIX dnia 20 II 1775, *Protokół, zag. VI*, s. 103.

nienie emfiteuzy starostwa międzyrzeckiego oraz zgodę na zamianę dóbr Brzozy¹²⁰.

Zaskakująco niską aktywność wykazał Poniński w czasie ostatniej limity sejmku (6–20 III 1775), na trzynastu sesjach delegacji, chociaż z dumą podkreślał jej osiągnięcia¹²¹. Nie wdawał się już w dyskusje nad drobniejszymi sprawami, dążąc do szybkiego zakończenia prac delegacji i przeforsowania projektów zgłaszanych przez ambasadora Stackelberga, i żywiej zainteresował się tylko sprawozdaniem z czynności Komisji Rozdawniczych, zarządzających dobrami pojezuickimi¹²². W pełni zaangażował się dopiero w spór wokół określenia królewskiego prawa łaski rozdawniczej, w której stał się – po raz któryś – z Antonim Czetwertyńskim, broniącym dotychczasowych praw króla, gdy Poniński opowiadał się za ich ograniczeniem¹²³. Był to oczywiście element walki o zakres uprawnień Rady Nieustającej. Na tych końcowych sesjach wykazał się oryginalnością myśli, gdy wystąpił w obronie ludności chłopskiej przed przetrzucaniem na nią podatków szlacheckich, w czym poparł go August Sułkowski¹²⁴. Jednocześnie uchylił się od poparcia stanowiska bpa Młodziejewskiego, który występował przeciw nadmiernemu opodatkowaniu duchowieństwa (przypominając o *subsydium charitativum* z 1717)¹²⁵.

Na tym kończył się okres udziału Ponińskiego w pracach delegacji i pełnienia funkcji marszałka konfederacji i sejmku. Mógł być zadowolony ze swoich osobistych osiągnięć: zyskania tytułu książęcego, licznych gratyfikacji (pieniężnych i w postaci dóbr) oraz urzędów (marszałka Rady Nieustającej, który sprzedał Augustowi Sułkowskiemu, oraz podskarbiego wielkiego koronnego)¹²⁶. Na ostatniej sesji podkreślał dokonania sejmku, który chociaż nie mógł odzyskać utraconych ziem, to zdołał zapewnić połączenie interesów trzech stanów Rzeczypospolitej dla „[...] ustanowienia potrzebnych praw, odnowienia zaniedba-

¹²⁰ Sesja XLV dnia 28 II 1775, *Protokół*, zag. VI, s. 153–157. Przyznano mu wówczas stałą pensję roczną 100 tys. złp, nagrodę w wysokości 400 tys. złp (płatną w sześciu ratach), zgodę na zamianę dóbr Brzozy na Falenice, Nową Wieś i Kępę. Zezwolono też na zakup wsi Wola pod Warszawą (bez powoływania komisji dla oszacowania jej wartości, *Nagroda [w:] Vol. Leg.*, t. VIII, s. 127. Por. M. Drozdowski, *Podstawy finansowe...*, s. 76.

¹²¹ Jej dzieło uznał za zbawienne, jak też wyjątkowe z powodu stałej obecności ambasadorów, Sesja III dnia 8 III 1775, *Protokół*, zag. VII, s. 26.

¹²² Sesja VI i X dnia 11 i 16 III 1775, *Protokół*, zag. VII, s. 39, 60.

¹²³ Sesja XII dnia 18 III 1775, *Protokół*, zag. VII, s. 76–78. Na kolejnej sesji Poniński oburzył się na głosy w obronie praw króla, któremu obłudnie gratulował, że znajduje „[...] powinna w poddanych jego gorliwość”. Sesja XIII dnia 19 III 1775, *Protokół*, zag. VII, s. 81.

¹²⁴ Sesja I dnia 6 III 1775, *Protokół*, zag. VII, s. 11.

¹²⁵ Sesja II dnia 7 III 1775, *Protokół*, zag. VII, s. 13–17.

¹²⁶ „Na teże ostatniej sesji dał król podskarbstwo wielkie koronne Ponińskiemu. Było to oddanie owcy pod straż wilka. Tenże Poniński wystawił most na łyżwach Warszawę z ragą łączącym i w nagrodę cło od niego na lat [10] otrzymał od sejmku”, J.U. Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich*, wyd. J. Dihm, Warszawa 1957, t. I, s. 75.

nego porządku, i obmyślenia środków mogących jakikolwiek ułatwić zaszle w narodzie trudności”¹²⁷.

W tym miejscu, kończąc te rozważania, należy podkreślić fakt, że tak wysoką samoocenę w jakimś stopniu potwierdzały opinie zasiadających w delegacji, zwłaszcza jej prezesa bpa Antoniego Ostrowskiego, który głosił, że Poniński „[...] jest tak szczęśliwym, iż nie tylko znajdzie sposób, ale też zaspokoi troskliwość naszą”¹²⁸. Również bp Andrzej Młodziejowski na zakończenie obrad, w imieniu króla, dziękował obydwu marszałkom konfederacji za umiejętne prowadzenie obrad i doprowadzenie ich do końca¹²⁹. Były to jednak tylko oficjalne wypowiedzi. Społeczeństwo zaś jednoznacznie negatywnie oceniało Ponińskiego pod względem charakteru¹³⁰, braku prawniczej wiedzy¹³¹, szczególnie wytykając mu grabież dóbr pojezuickich i ostrogskich¹³².

Pomijając jednak tak różne oceny współczesnych¹³³, należy wskazać na pomijany aspekt działalności Ponińskiego w delegacji sejmowej, czyli na jego aktywność w czasie 278 sesji (z tego 11 zostało odwołanych z powodu braku quorum). W ich trakcie Poniński zabierał głos 252 razy, wygłaszając 9 mów¹³⁴, 198 głosów i przemówień w sprawach merytorycznych oraz 45 w kwestiach proceduralnych¹³⁵. Oznacza to, że po odliczeniu sesji odwołanych lub zamkniętych z powodu braku quorum Poniński zabierał głos prawie na każdej – dokładnie 0,94 wystąpienia na sesję. Ta aktywność nie rozkładała się jednak równomiernie. Tu szczególnie wysokim zaangażowaniem wykazał się w czasie pierwszej limity sejmu (2 VI – 18 IX 1773), gdy na 48 (z 50) odbytych sesjach zabrał głos aż 60 razy, czyli 1,25 na sesję. Zbliżoną aktywność wykazał w trakcie trze-

¹²⁷ Sesja XIII dnia 19 III 1775, *Protokół*, zag. VII, s. 88.

¹²⁸ Sesja XXXVIII dnia 18 II 1775, *Protokół*, zag. VI, s. 97.

¹²⁹ Sesja XIII dnia 19 III 1775, *Protokół*, zag. VII, s.

¹³⁰ J.U. Niemcewicz, op. cit., t. I, s. 69. Podobnie widziano to we Francji, bo „[...] ludzie tworzący dziś sejm skonfederowany i sprawujący władzę w Rzeczypospolitej nadstawiają szyję pod jarzmo, żebrząc łaski przyszłych władców”, G.B. Mably, *O rządzie i prawach Polski*, [w:] *Cudzoziemcy o Polsce. Relacje i opinie*, wybrał i oprac. J. Gintel, Kraków 1971, t. II, s. 39.

¹³¹ „[...] Poniński, starając się o łaskę marszałkowską, przyrzekł w Petersburgu, iż wszystko będzie czynił, cokolwiek mu potencje zagraniczne rozkażą; jakoż dotrzymał danego słowa. Z nie mniejszą także łatwością ten marszałek był do wszystkich innych ustaw krajowych, lubo on żadnych nie układał, bo po temu głowy nie miał, tylko książe August Sułkowski, wojewoda kałiski, z ministrami cudzoziemskimi”, J. Kitowicz, op. cit., s. 369. Por. W. Konopczyński, *Geneza...*, s. 212.

¹³² *Epigramma, że pan Poniński na Bryłowskim palacu krzyż przeorski kawalerów maltańskich zawiesić kazał na czystej ulicy*, [w:] *Wiersze polityczne pierwszego rozbioru i sejmu delegacyjnego 1772–1775*, oprac., B. Wolska, Warszawa 2001, s. 315.

¹³³ Szerszy ich przegląd A. Stroynowski, *Adam Poniński...*, s. 133–154.

¹³⁴ Sesje: 2 VI, 3 VIII, 16 XI 1773, 1 i 19 VIII 1774, 15, 23 i 28 II 1775, 19 III 1775.

¹³⁵ Warto zauważyć, że był to wynik znacznie lepszy niż w trakcie kierowania obradami tego sejmu, gdy wygłosił 109 mów, wśród których było 50 zagajeń i 18 zgłoszonych projektów, A. Stroynowski, *Adam Poniński...*, s. 151.

kiej limity sejmu (22 I – 6 V 1774), gdy na 38 (z 41) odbytych sesjach występował 46 razy, czyli 1,21 na sesję. Najniższe natomiast zaangażowanie wykazał w czasie drugiej limity sejmu (2 X 1773 – 22 I 1774), gdy na 32 (z 33) odbytych sesjach występował tylko 19 razy, czyli 0,59 głosu na sesję. Wynikało to jednak z jego dłuższej nieobecności spowodowanej chorobą, w czasie której zastępował go Michał Hieronim Radziwiłł¹³⁶. Niewielkie zaangażowanie wykazywał również w czasie czwartej (16 V do 30 IX 1774) i szóstej (21 XI 1774 – 22 II 1775) limity sejmu. W ich trakcie jego aktywność ograniczała się odpowiednio do 0,78 i 0,77 wystąpienia na sesję (50 i 41 wystąpień na 64 i 42 sesjach). Ta zmienność skali zaangażowania wynikała oczywiście w zasadniczym stopniu z wagi podejmowanych spraw, co wyraźnie widać w czasie pierwszej limity, poświęconej głównie forsowaniu traktatów cesyjnych.

Pozostaje jednak pytanie o wpływ jego wystąpień na przebieg obrad. Niewątpliwie nie pomagały w tym umiejętności oratorskie Ponińskiego, którego później oskarżano o fałsz i tylko pozorne odwoływanie się do podstaw prawnych¹³⁷. Niewątpliwie jednak zdołał on zdominować prezesa delegacji biskupa Ostrowskiego, który z czasem właściwie nie potrafił już podjąć decyzji bez odwołania się do opinii Ponińskiego. Mogło to jednak wynikać nie tyle z jego talentu przekonywania, ile z prezentowanej pewności siebie, czy wręcz buty, wykorzystywanej w starciach z oponentami. Skuteczność tej metody opierała się głównie na jego związkach z ambasadorem Stackelbergiem. Zdawano sobie przecież sprawę z tego, że Poniński wyraża opinie nie tyle swoje, ile carskiej ambasady, stosującej różne formy zachęty do współpracy (pensje, dobra, urzędy), jak też groźby wobec prób oporu. Poniński potrafił to wykorzystać, używając nadzwyczaj skutecznego argumentu o konieczności zgadzania się z narzuconą wolą zaborców, czy nawet prosząc ambasadorów o wystosowanie brutalnej noty, pozwalającej delegacji „z honorem” wycofać się wobec przemocy¹³⁸. Jednocześnie zdołał rozbudzić chciwość licznego grona delegatów, kreśląc możliwości wzbogacenia się przy okazji reformy emfiteutycznej królewskiej oraz przejęcia dóbr pojezuickich i ordynacji ostrogskiej, co wykorzystywał zresztą we własnym interesie. W tym zakresie okazał się prawdziwym mistrzem¹³⁹.

¹³⁶ A. Stroynowski, *Rola Michała Hieronima Radziwiłła w obradach sejmu rozbiorowego 1773–1775*, [w:] *Origines, fontes et narrationes – wśród kręgów poznania historycznego. Prace ofiarowane Profesorowi Marcelemu Antoniewiczowi w 65. rocznicę urodzin*, red. M. Cetwiński i M. Janik przy współudziale M. Nity, Częstochowa 2017, s. 447–457.

¹³⁷ A. Rzewuski, *Głos... 20 X 1784*, bmd.; A. Stroynowski, *Adam Poniński...*, s. 150.

¹³⁸ Sesja XLIV dnia 27 II 1775, *Protokół*, zag. VI, s. 143–146. Podobnie zresztą postępował król, starając się tylko o zachowanie dobrego imienia, E. Rostworowski, op. cit., s. 75–80; D. Dukwicz, *Rosja wobec sejmu...*, s. 113.

¹³⁹ Tak zdobyty majątek, wraz z urządami i znaczeniem równie szybko utracił, co zresztą już w trakcie obrad delegacji przepowiadał mu Feliks Oraczewski, *Mowa Jaśnie Wielmożnego J.P. Oraczewskiego posła krakowskiego 1 octobra (1774) miana*, bmd; Z. Zielińska, *Poniński Adam*, s. 508–511.

W swoim dążeniu do zdobycia władzy i ograniczenia pozycji Stanisława Augusta nie dostrzegł natomiast, że było to możliwe tylko w okresie sejmu rozbiorowego, później zaś Rosja swoje władanie nad Rzeczpospolitą chciała oprzeć na królu i związanym z nim stronnictwie, w którym nie było już miejsca dla Ponińskiego¹⁴⁰.

Bibliografia

Źródła

- Cudzoziemcy o Polsce. Relacje i opinie*, wybrał i oprac. J. Gintel, Kraków 1971, t. II.
- Diariusz Sejmu Extraordynaryjnego w Warszawie dnia 19 Kwietnia Roku 1773⁸⁰ zaczętego*, Biblioteka Narodowa Czartoryskich w Krakowie, Rkps 825.
- Epigramma, że pan Poniński na Brylowskim pałacu krzyż przeorski kawalerów maltańskich zawiesić kazał na czystej ulicy*, [w:] *Wiersze polityczne pierwszego rozbioru i sejmu delegacyjnego 1772–1775*, oprac., B. Wolska, Warszawa 2001, s. 315.
- Kitowicz J., *Pamiętniki, czyli historia polska*, oprac. P. Matuszewska, Z. Lewinówna, Warszawa 1971.
- Korespondencja i gazetki pisane Jędrzeja Kitowicza z lat 1771–1776*, oprac. T. Ciesielski, S. Górzyński, F. Wolański, Warszawa – Bellerive-sur-Allier 2017.
- Niemcewicz J.U., *Pamiętniki czasów moich*, wyd. J. Dihm, Warszawa 1957, t. I.
- Oraczewski F., *Mowa Jaśnie Wielmożnego J.P. Oraczewskiego posła krakowskiego 1 octobra (1774) miana*, bmd.
- Protokół albo opisanie zaszczytów czynności na Delegacji od Stanów Rzeczypospolitej na Sejmie Extraordynaryjnym Warszawskim do zawarcia traktatów z dworami Wiedeńskim, Petersburskim i Berlińskim dnia 19 Maja roku 1773 wyznaczanej, a dnia 19 Marca roku 1775 zakończonej oraz cokolwiek mówiono, lub czytano było, w właściwych każdego z JJ.OO Delegatów wyrazach wiernie spisany pod prezydencją J.W. Xiędza Antoniego Ostrowskiego Biskupa Kujawskiego i Pomorskiego porządkiem wszystkich sessji ręką jego podpisany*, wyd. A. Gurowski, Warszawa 1775 (drukarnia nadworna), Zagajenia I–VII.
- Stanislas Auguste, *Memoires*, wyd. A. Grześkowiak-Krwawicz, D. Triaire, Paris 2012.
- Volumina Legum. Przedruk Zbioru Praw staraniem XX Pijarów*, Petersburg 1860, t. VIII.

Literatura

- Bartkiewicz K., *Pierwszy i drugi rozbiór Polski w opiniach parlamentarzystów doby stanisławowskiej*, [w:] *Oświeceni wobec rozbiorów Polski*, pod red. J. Grobisa, Łódź 1998, s. 87–99.
- Braciszewicz J., *Stanisław August Poniatowski na pierwszym sejmie rozbiorowym 1773–1775*, Warszawa 1984.
- Chojcecki R., *Patriotyczna opozycja na sejmie 1773 r. Uwagi na marginesie działalności w sejmie i w delegacji 19 IV – 28 IX*, „Kwartalnik Historyczny” 1972, R. LXXIX, nr 3, s. 545–562.
- Drozdowski M., *Geneza polsko-pruskiego traktatu rozbiorowego 1773. Negocjacje w delegacji i na sejmie 3–28 IX 1773*, „Studia Historica Slavo-Germanica”, 1975, t. IV, s. 57–71.
- Drozdowski M., *Podstawy finansowe działalności państwa w Polsce 1764–1793. Działalność budżetowa sejmu Rzeczypospolitej w czasach Stanisława Augusta Poniatowskiego*, Warszawa – Poznań 1975.

¹⁴⁰ J. Michalski, *Dyplomacja polska w latach 1764–1795*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. II, red. Z. Wójcik, Warszawa 1982, s. 605–606.

- Drozdowski M., *Przyjęcie traktatów rozbiorowych przez delegację i sejm polski w 1775 r.*, „Roczniki Historyczne” 1975, z. 41, s. 81–122.
- Dukwicz D., *Ambasador Otto Magnus von Stackelberg wobec króla Stanisława Augusta w przededniu sejmu rozbiorowego 1773–1775*, [w:] *W dwusetną rocznicę śmierci Stanisława Augusta*, „Wiek Oświecenia” 1999, nr 15, s. 95–109.
- Dukwicz D., *Restricted Sovereignty of the Sejm. The Plenipotentiary Delegation and Ratification of the First Partition Treaty*, [w:] *Podział władzy i parlamentaryzm w przeszłości i współcześnie. Prawo, doktryna, praktyka*, red. W. Uruszczak, K. Baran, A. Karabowicz, Warszawa 2007, s. 454–467.
- Dukwicz D., *Rosja wobec sejmu rozbiorowego warszawskiego (1772–1775)*, Warszawa 2015, s. 60, 293.
- Dukwicz D., *Sekretne wydatki rosyjskiej ambasady w Warszawie w latach 1772–1790*, [w:] *Gospodarka, społeczeństwo, kultura w dziejach nowożytnych*, red. A. Karpiński, E. Opaliński, T. Wiślicz, Warszawa 2010, s. 449–465.
- Dukwicz D., Zwierzykowski M., *Sułkowski August*, [w:] *PSB*, Kraków – Warszawa 2007–2008, t. XLV, s. 542–553.
- Dumanowski J., *Sumiński Piotr Alkantary*, [w:] *PSB*, Kraków – Warszawa 2007–2008, t. XLV, s. 603–607.
- Filipczak W., *Sejmiki ziemi zakroczymskiej 1778–1786*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2015, R. XIV, nr 2, s. 85–121.
- Hubert S., *Rozbiory i odrodzenie Rzeczypospolitej*, Lwów 1937.
- Jobert A., *Komisja Edukacji Narodowej*, Wrocław 1979.
- Kallas M., *Tryb zmiany aktów konstytucyjnych w Polsce doby porozbiorowej*, „Prawo Kanoniczne” 2006, 49, nr 3–4, s. 246–247.
- Kęder W., *Stolica Apostolska wobec Rzeczypospolitej w dobie konfederacji barskiej 1767–1773*, Opole 2006.
- Konopczyński W., *Chronologia sejmów polskich 1493–1793*, Kraków 1948.
- Konopczyński W., *Geneza i ustanowienie Rady Nieustającej*, Kraków 1917.
- Konopczyński W., *Pierwszy rozbiór*, Kraków 2010.
- Konopczyński W., *Rejtan, Korsak i Bohuszewicz na sejmie 1773 r.*, Wilno 1935.
- Kościalkowski S., *Antoni Tyzenhauz*, t. I, Londyn 1970.
- Kriegseisen W., *Dysydenci i dyzunicy w Rzeczypospolitej epoki stanisławowskiej*, [w:] *Stanisław August i jego Rzeczpospolita. Dramat państwa, odrodzenie narodu*, red. A. Sołtys, A. Zielińska, Warszawa 2013, s. 51–62.
- Lesińska K., *Radziwiłł Michał Hieronim*, [w:] *PSB*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987, t. XXX, s. 306–309.
- Loret M., *Kościół katolicki a Katarzyna II 1772–1784*, Kraków – Warszawa 1910.
- Łaszewski R., *Delegacja jako instrument ratyfikacji I i II rozbioru Polski*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1971, t. XXIII, z. 2, s. 87–102.
- Łojek J., *Polska inspiracja prasowa w Holandii i Niemczech w czasach Stanisława Augusta*, Warszawa 1969.
- Łubieńska M.C., *Sprawa dysydencka 1764–1766*, Warszawa – Kraków 1911.
- Michalski J., *Dyplomacja polska w latach 1764–1795*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. II, red. Z. Wójcik, Warszawa 1982, s. 483–705.
- Michalski J., *Początki opozycyjnej działalności Franciszka Ksawerego Branickiego*, „Kwartalnik Historyczny” 2006, R. CXIII, nr 2, s. 75–132.
- Michalski J., *Rejtan i dylematy Polaków w dobie pierwszego rozbioru*, [w:] idem, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. I, Warszawa 2007, s. 160–201.
- Michalski J., *Reytan Tadeusz*, [w:] *PSB*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1989, t. XXXI, s. 231–237.

- Michalski J., *Sejm polski w czasach panowania Stanisława Augusta*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, red. J. Michalski, t. I, Warszawa 1984, s. 350–419.
- Michalski J., *Sprawa dysydencka a zagadnienia gospodarcze w opinii publicznej w pierwszych latach panowania Stanisława Augusta*, „Przegląd Historyczny” 1949, t. XL, z. 3, s. 156–163.
- Michalski J., *Sprawa zwrotu ponadtraktatowych nabytków austriackich i pruskich po pierwszym rozbiórce*, „Kwartalnik Historyczny” 2005, R. CXII, nr 1, s. 77–127.
- Michalski J., *Stanisław August Poniatowski*, [w:] *PSB*, Warszawa – Kraków 2002, t. XLI, s. 612–640.
- Rostworowski E., *Ostatni król Rzeczypospolitej*, Warszawa 1966.
- Stroynowski A., *Adam Poniński – marszałek sejmu 1773–1775*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 2016, t. XV, pod redakcją A. Stroynowskiego, s. 133–154; <http://dx.doi.org/10.16926/zh.2016.15.08>.
- Stroynowski A., *Bitwa pod Kapielą. Z królewskich poszukiwań tradycji wojennej*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Wielkie bitwy*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2010, s. 103–116.
- Stroynowski A., *Emfiteutyczna reforma królewszczyzn*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1981, z. 2, s. 83–99.
- Stroynowski A., *Rola Michała Hieronima Radziwiłła w obradach sejmu rozbiorowego 1773–1775*, [w:] *Origines, fontes et narrationes – pośród kręgów poznania historycznego. Prace ofiarowane Profesorowi Marcelemu Antoniewiczowi w 65. rocznicę urodzin*, red. M. Cetwiński i M. Janik przy współudziale M. Nity, Częstochowa 2017, s. 447–457.
- Szczygielski W., *Kraszewski Jan Aleksander*, [w:] *PSB*, t. XV, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970, s. 220.
- Szczygielski W., *Lenkiewicz Adam*, [w:] *PSB*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1972, t. XVII, s. 54–55.
- Szujski J., *Tadeusz Rejtan na sejmie 1773 r.*, Warszawa 1925.
- Topolski J., *Dzieje Wielkopolski*, t. I, Poznań 1969.
- Topolski J., *Pruskie uzurpacje graniczne w dobie pierwszego rozbioru polski 1772–1777*, „Zeszyty Naukowe UAM. Historia” 1968, nr 8, s. 51–76.
- Ugniewski P., *Media i dyplomacja. „Gazette de France” o sejmie rozbiorowym 1773–1775*, Warszawa 2006.
- Wegner L., *Tadeusz Rejtan na sejmie warszawskim z roku 1773*, Warszawa 1873.
- Zielińska Z., *Poniński Adam*, [w:] *PSB*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1982, t. XXVII, s. 504–511.
- Zielińska Z., *Sejmy polskie z lat 1764–1786*, [w:] *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii*, red. J. Bardach, W. Sudnik, Warszawa 1995, s. 107–116.
- Zienkowska K., *Stanisław August Poniatowski*, Wrocław 1998.
- Zwierzykowski M., *August Sulkowski i strategia budowy pozycji rodu. Od książąt na Bielsku do senatorów Rzeczypospolitej*, [w:] *Zapomniani książęta? Sulkowscy w XVIII–XX wieku*, red. D. Nawrot, G. Madej, Katowice 2016, s. 51–68.

Adam Poniński in Debates Delegation of Parliament 1773–1775

Summary

Adam Poniński he was famous marshal of parliament 1773–1775. He was be also member of delegation of parliament. She executed the ratification of partitional treaties, reform of system of Poland and the plunder state goods, post-Jesújic and goods of Maltese order. He in this participated actively Poniński. Analysis of his activity is in delegation here, where he took he voice 252 contacted with Russian embassy times and steels, realizing her recommendation.

Keywords: Adam Poniński, parliament 1773–1775, delegation parliamentarian, partitions of Poland.

Słowa kluczowe: Adam Poniński, sejm 1773–1775, delegacja sejmowa, rozbiory Polski.